УДК 821

В.Ф. Макарова

ХӘЗЕРГЕ ТАТАР ПРОЗАСЫНДА БӨЕК ВАТАН СУГЫШЫН КҮЗАЛЛАУ (Зөлфәт Хәкимнең «Бер сәгатьтә ничә мизгел бар?..» романы мисалында)

С наступлением перестройки тема Великой Отечественной войны в татарской прозе стала рассматриваться как трагическая история советской системы, во фронтовой действительности которой явственно отразились многие проблемные моменты во взаимоотношениях власти и человека.

В современной татарской прозе, развивающей эти традиции, характерной чертой представлений о Великой Отечественной войне является оценка военных и общественно-политических событий в тесной связи с национальными проблемами через призму общечеловеческой философии, преобладание глубокого психологизма.

Анализ романа Зульфата Хакима «Бер сәгатьтә ничә мизгел бар?..» («Сколько мгновений в одном часе?..», 2022) позволяет проследить особенности современного татарского романа о Великой Отечественной войне. Писатель выбирает путь философского осмысления, а не художественного пересоздания действительности. В романе преобладает жизнеописание в форме внутреннего монолога или глубокого философского обобщения споров героев, что является удачным приемом для отображения духовного мира персонажей, особенностей их характера, противоречий во взглядах.

Оценка Великой Отечественной войны в плоскости общечеловеческой философии не нова для татарской литературы. В новом романе автор затрагивает важность выбора каждого: поступок в мгновении может быть важным решающим моментом для судьбы своего народа, будущих поколений, для человечества. Представление концепции сильного человека в лице солдата-татарина, бойца – центральная точка зрения, позволяющая почувствовать возможность сохранения национальной идентичности. Вокруг этого складывается созвучная традиционным для татарской литературы мотивам проблематика. Таков, например, мотив несправедливо осужденных, многократно прозвучавший в постсоветской литературе, мотив сохранения человечности, милосердия в критических условиях, пренебрежение интересами отдельной личности во имя общественных интересов.

В статье рассматриваются сюжет, мотивирование характера героя, роль художественной детали, подтекста, ассоциативных параллелей, сна, песен, стихов, пародоксов, авторской маски в расскрытии идеи произведения. Отмечается, что философичность, лиризм, глубина психологизма, которые передаются через «поток сознания», помогли автору глубже расскрыть лейтмотив романа.

Ключевые слова: татарская литература, Великая Отечественная война, философичность, психологизм, подтекст.

With the advent of perestroika, the theme of the Great Patriotic War in Tatar prose began to be viewed as a tragic history of the Soviet system, in the frontline real-

ity of which many problematic moments in the relationship between power and man were clearly reflected.

In modern Tatar prose, developing these traditions, a characteristic feature of ideas about the Great Patriotic War is the assessment of military, socio-political events in close connection with national problems through the prism of universal philosophy, the predominance of deep psychologism.

An analysis of the novel by Zulfat Khakim "Ber sagatte niche mizgel bar?.." ("How many moments in one hour?..", 2022) allows us to trace the features of the modern Tatar novel about the Great Patriotic War. The writer chooses the path of philosophical understanding and not artistic recreation of reality. The novel is dominated by biography in the form of an internal monologue or a deep philosophical generalization of the heroes' disputes, which is a successful technique for displaying the spiritual world of the characters, their character traits, and contradictions in their views.

The assessment of the Great Patriotic War in the plane of universal philosophy is not new for Tatar literature. In the new novel, the author touches upon the importance of everyone's choice: an act in an instant can be an important decisive moment for the fate of one's people, future generations, and humanity. The presentation of the concept of a strong man in the person of a Tatar soldier, a fighter, is the central point of view that allows one to feel the possibility of preserving national identity. Around this, a problematic consonant with traditional motives for Tatar literature is developing. Such, for example, is the motive of the unjustly convicted, which has repeatedly sounded in post-Soviet literature, the motive of preserving humanity, mercy in critical conditions, disregard for the interests of an individual in the name of public interests. The article examines the plot, motivation of the hero's character, the role of artistic detail, subtext, associative parallels, dreams, songs, poems, paradoxes, the author's mask in revealing the idea of the work. It is noted that the philosophical nature, lyricism, depth of psychologism, which are transmitted through the "stream of consciousness", helped the author to more deeply reveal the leitmotif of the novel.

Keywords: Tatar literature, the Great Patriotic War, philosophical nature, psychologism, subtext.

Татар прозасында Бөек Ватан сугышы темасы 1980 еллардан тарихка рәсми идеология контекстыннан арынып бәя бирүнең бер юлына әйләнде. Д. Заһидуллина фикеренчә, үзгәртеп корулар башлангач, сугышка башкача, аны совет тоталитар режимының фаҗигалы тарихы итеп карау, фронт хакыйкатен әдәбиятта тулысынча яктырту мөмкинлеге туа [3: 58].

Татар әдәбиятында сугышны бизәмичә, объектив якын килеп сурәтләгән тәүге әсәрләр рәтендә Н. Фәттахның сугыш чорының тылдагы кырыс чынбарлыгын сурәтләгән «Кырык дүртнең май аенда» (1965) повестен атап булыр иде.

Галимнәр бу юнәлештә татар әдәбиятында үзгәреш китереп чыгарган әсәр буларак М. Юнысның «Шәмдәлләрдә генә утлар яна (Биектә калу)» (1979) повестен да билгелиләр. Аны Ф. Миңнуллин сугыш һәм тынычлык, яшәү, үлем турындагы фәлсәфә тирән, сәнгатьчә югары тасвирланган, эмоциональ тәэсир көче зур булган әсәр дип бәяләгән иде [5: 125]. Әлеге повестьта властька омтылган, максатына

ирешү өчен бернинди пычрак алымнардан да чирканмаган, башка милләт кешеләренә «икенче сорт» итеп караган Филимонов, Соколов, Орловларны күрсәтеп, Марсель Ялчинский гаиләсенең баржада батырылуы турында сөйләгәндә, туган җирләреннән сөрелеп, үлемгә хөкем ителгән Кырым татарлары язмышын күтәреп, язучы ил җитәкчелегенең милләтләргә карата кылган җинаяте проблемасына кагыла. «“Шәмдәлләрдә генә утлар яна...” әсәре 1960–1980 еллар татар прозасында тәнкыйди юнәлешнең дә иҗтимагый мәйданнан милли проблемаларга таба хәрәкәт итүен дәлилли, татар язучыларының советчыл системаны, социалистик идеологияне милли яссылыкта тәнкыйтьли башлавы хакында сөйли» [4: 312].

Әлеге әсәрдән соң татар әдәбиятында шәхес концепциясен тамырдан үзгәрткән, татар каһарманнарын төп геройлар итеп мәйданга чыгарган әсәрләр шактый язылды. Аларның кайсы – классик романтизм, кайсы кырыс реализм традицияләрен тергезде.

Хәзерге татар прозасында Бөек Ватан сугышын күзаллауда үзенчәлек буларак Ә. Еникидән килгән стиль – сугыш күренешләрен гомумкешелек фәлсәфәсе яссылыгында бәяләү, тирән психологизм өстенлек итү күзгә ташлана.

Бөек Ватан сугышы турындагы бүгенге татар прозасында илдәге иҗтимагый-сәяси барышка бәя фронт һәм тыл тормышы, сугыштан соңгы еллар, Кырым татарлары фаҗигасы, шәхес культы елларының ачы хакыйкате һәм иң әһәмиятлесе – милли яшәештәге проблемалар белән тыгыз бәйләнештә бирелә. Күпчелек әсәрләрдә чор вазгыятенең милли кыйммәтләрне юк итүе хакындагы фикер ассызыклана. Әйтик, Зөлфәт Хәким «Легионер» (2004–2009) романында сугыш белән бәйле вакыйгалар аша тарихи хәтерне, ватанны, рухи кыйммәтләрне җую турындагы фикерне гомумиләштерә. Яббар тарихы язучыга татар әдәбиятында беренче булып легионерлар – пленга эләккән, Идел-Урал легионына кергән, белорус партизаннары белән иңгә-иң сугышкан, аннары фильтрацион лагерьларны, «илгә хыянәт» өчен тәмуг газапларын кичкән кешеләр темасын күтәрергә мөмкинлек бирә. Автор шундый фикер үткәрә: «Ил үзен сөйгән һәм сакларга сәләтлеләрне юк итә!»

Шундый әсәрләр рәтендә З. Хәкимнең «Телсез күке» (2002–2003) романын, Зәки Зәйнуллинның «Үрләр аша» (1998), Айдар Хәлимнең «Өч аяклы ат» (1980–1990), «Өч аяклы кеше» (2020) повестьларын да атарга булыр иде. Әлеге әсәрләрдә Бөек Ватан сугышы темасы чикләрендә совет хөкүмәтенең кеше гомере белән санлашмаган эчке сәясәтенә, шәхес культының аяныч сәхифәләренә шактый колачлы, тирән, заманча бәя бирелә.

Сугыш кайтавазы буларак туган бүгенге шундый әсәрләрнең берсе – Зөлфәт Хәкимнең «Бер сәгатьтә ничә мизгел бар?..» [6; 7] романы.

Әсәрдә үткәндәге һәм бүгенге вакыйгалар берничә сюжет сызыгында яктыртыла. Германия клиникасына яман чир авыруыннан

дәваланырга килеп, Хәйдәрнең әтисе танышының улы Винфрид Мейер белән очрашуы, терелеп кайтып китүе һәм 1944 елда Хәйдәрнең әтисе Гарипов Самат белән әсир Ортвин Мейерның берничә тәүлектә күргәннәре төп сюжет сызыкларын хасил итә. Ярдәмче сюжет сызыклары геройларның балалары һәм Самат гашыйк булган Светаның язмышларын тергезә.

Романда психологизм алымы кулланып, тип дәрәҗәсендә эшләнгән образ – Самат. Украинаны фашистлардан азат иткәндә шактый батырлыклар күрсәтергә өлгергән, Кызыл Йолдыз ордены белән бүләкләнгән сугышчыга кулга алынган немецны һәм рацияне Смерш вәкилләренә илтеп тапшыру бурычы йөкләнә. Дошманын исән-имин тиешле җиргә китереп җиткерү максатыннан, Самат әсирне бандерачылардан, үлемнән коткарып кала, ә инде чарасыз калгач, аны үтерми, иреккә җибәрә (әйтергә кирәк, бу ышандыра, чөнки Ортвин сугышчы түгел, ә радиоҗиһазлар төзәтүче). Ортвин да, мөмкинлеге булып та, Саматны немецларга сатмый.

Геройлар арасында мөнәсәбәтләрнең үзгәрүе мотивлаштырып бирелә – өч тәүлек эчендә татар егете Самат рус кызы Светага олы мәхәббәт хисе кичерә һәм әсир, аларның танышуының сәбәпчесе генә булып калмыйча, матур мизгелләрнең шаһитына әйләнә.

Якты, бәхетле мизгелләр кичергән егет начарлык кыла алмый, явызлыкны, яман чыганакны җиңеп, кеше булып кала. Алай гына да түгел, мәхәббәт Саматка матурлык иҗат итәргә илһам бирә – төрле милләт кешеләре сокланып тыңларлык шигырь языла. Соңрак Ортвинның оныгы шул сүзләргә язылган җырны төрле телләрдә яңгыратыр.

Сөйгәне белән кавыша алмаган, гомере буе Светаны сагынып яшәгән Саматның иртә үлү сәбәбе түбәндәгечә аңлатыла: *«Батыр йөрәкле, орден-медальле солдат ил-көндәге төкселеккә каршы гына көрәшергә үзендә көч тапмады. Яшисе килми башлагандыр аның, юкса китеп бармас иде»* [7: 43].

Саматның исеме гарәпчә «нык, түземле, үзгәрми торган» дигән мәгънәне аңлатса да, «Света үлде» дигән хәбәрдән ул төшенкелеккә бирелә, тыныч тормышта үзенә урын таба алмый. Шул рәвешле, яшәешкә сугыш афәте каршы куела. Әмма геройлар мәхәббәтне сугышның мизгел саен үлем куркынычы янап торган коточкыч фаҗигалы юлларында тапсалар да, тыныч тормышта аны саклап кала алмыйлар. Кешеләр күңеленә яшеренгән көнчелек, усаллык – сугыш афәтеннән дә явызрак, җимергечрәк булып чыга. Саматның иртә үлеме, бер яктан, романдагы үкенечле яңгырашны тирәнәйтсә, икенче яктан, авторның җәмгыять һәм кешелек асылындагы тискәре сыйфатлар хакында уйлануын фәлсәфи гомумиләштерә.

Әсәр Саматның акыллы, сәләтле, таза әхлаклы, милли рухлы балаларының, олыгаеп, безнең көннәрдә очрашуы белән тәмамлана. Романның исеменә чыгарылган сорауны ачыклаган фикер төрлечә бирелеп, әсәрдә яктыртылган тарихны ача. Ул хәтта фатализм яссылыгына

да килеп чыга: *«Кемдер кайбер мизгелләр эчендә кылган гамәлләрне башка берәү гомер буена да булдыра алмаска мөмкин бит...»* [7: 63]; *«Балаларыңның, оныкларыңның язмышы да синең теге яки бу мизгелләрдә нинди карар кылуыңа, нинди адым ясавыңа бәйледер»* [7: 14–15]. Димәк, Самат белән Ортвинның сугышта бер-берсен коткарып калулары тикмәгә булмаган – Самат улы Хәйдәрнең гомерен Германиядә Ортвинның нәсел дәвамчысы саклап кала.

Әсәрдә кабат-кабат калкуландырылып дәлилләнгән фикер болай яңгырый: дөньяда явызлык күп, әмма анда бер нәрсә дә очраклы түгел. Вәхшилек хөкем сөргән дөньяда мәхәббәт кешегә яшәү көче бирә, кешелекле, бәхетле булырга ярдәм итә, ярата белгән кеше җан кыймый. Мәхәббәт булган җирдә яман чыганакка урын калмый.

Әлеге лейтмотив яман чыганак – яман күзәнәкләр параллеле белән һәр сюжет сызыгында кабатлана. Хәйдәрдә яман чир барлыкка килү сәбәпләре геройның зур данга ирешеп тә тормыштан канәгатьсезлеге, гомере буе үз халкыннан читтә яшәве һәм курку белән аңлатыла: *«Бер профессорның күптән инде әйткәне бар иде: “Тормышта үзеңә каршы барырга ярамый. Үзенә хыянәт итеп, үзенә хас булмаган рольне уйнарга тырышып, һәрдаим үзенә каршы килеп, минлегеннән читләшеп яшәүче кеше әллә нинди яман авыруларга дучар булырга мөмкин...”»* [6: 11].

Урыны белән язучы моны геройның шәхси тормышына, гаиләдәге хәл-халәтенә дә бәйләп куя: *«Гомер буе сине чукып яшәгән хатын кулына калу ихтималы нык куркыта, котны ала»* [6: 10].

Геройның характеры – бер гаделсезлеккә дә битараф кала алмавы, һәр уңышсызлыкның сәбәбен эзләп яшәве дә искәртелә, әмма тиешенчә үстерелеп бетерелми: *«Фән белән генә шөгыльләнәсе урынга, хөсетләр, булдыксызлар белән көрәшеп, күпме вакыт, күпме көч, күпме сәламәтлек сарыф ителде!»* [6: 10]. *«Башкалардан, тирә-яктагы мохиттән, гомумән, чынбарлыктан гаеп эзләү дә – үз-үзеңнән канәгать булмауның әверелеше ләбаса»* [6: 10]. *«Ә бит Хәйдәр ничәмә еллар буе үз-үзенә каршы килеп яшәде. Үз фикерен әйтергә мөмкинлекләре күп булдымы? Уй-ниятләренең күпмесен гамәлгә ашыра алды? Үз фикерен әйткән очракта да, аны бик сирәк хупладылар түгелме? Үзенең хаклы икәнен ничә тапкыр исбатлый алды соң ул?»* [6: 11].

Хәйдәрдә яман чир чыгуны нигезләү шушы фикерләрдән ары китә алмый. Укучы Гөлсинә белән Хәйдәр мөнәсәбәтендәге аңлашылмаучанлыкларның җанлы вакыйгаларда ачылып бетүен, геройның көрәшче холкы хезмәт урынында да күренүен көтә. Ир-хатын тормышы, геройның әйләнә-тирәсе турында сөйләп бирү – нәсыйхәт белән түгел, ә каршылыклар ярдәмендә җанлы вакыйгаларда ачылырга, яшәештәге тагын бик күп проблемалар яктыртылырга тиешлеге күзгә ташлана.

Язучы чынбарлыкны кабат тергезеп түгел, бәлки фәлсәфи бәяләп бару юлын сайлый. Романда персонажларның күңел дөньясын, холык-фигылендәге үзенчәлекле якларны, каршылыкларны күрсәтеп

куюда уңышлы алым булган эчке монолог рәвешендә яисә геройларның бәхәсләрендә (әйтик, Саматның хирург Иван Константинович, Тимофей белән әңгәмәсе) тирән фикри-фәлсәфи гомумиләштерү ярдәмендә тормыш-яшәешкә бәя бирелә: *«Кеше хәтерендә синең якты хатирә булып саклануың – тарихта уйдырма каһарман булып язылуга караганда, югарырактыр, әһәмиятлерәктер»* [7: 15]; *«Гомерлеккә сузылган өч тәүлекнең бәхетле мизгелләрендә ике кешенең яшәү мәгънәсе табылган»* [7: 62]; *«Әтиләребезнең гомере тулырак, баерак, кызыграк, мәгънәлерәк булган»* [7: 63].

«Язучы – хәбәр җиткерүче, кисәтүче: ул рухи кыйммәтләр югалу, тел бетү һәм туган җир кадере киму, буыннар арасында бәйләнеш өзелү, вөҗдан төшенчәсенең эчтәлеге үзгәрү турында кисәтә» [2: 64].

З. Хәким әсәрендә дә кеше яшәешенең мәгънәсе турында күп сораулар күтәрелә. Арада риторик булганнары да шактый: *«Мәңгелек өчен кайсысы кыйммәтрәк соң – галимнәрнең цивилизациягә керткән өлешләреме, яисә кешеләр арасындагы мәхәббәтме?»* [7: 63]; *«Нигә кешелек дөньясында яман чыганак бар, ник аңардан гел ялкынсыну чыгып тора, ник кешеләр бер-берсен үтерергә омтылалар?»; «Нәрсә ул гомер? Мәңгелектәге мизгел генә ләбаса. Нәрсә ул өч тәүлек? Гомернең мизгеле генә инде»* [7: 62]; *«Кешеләр бер-берсен көнетөне үтереп торгач, синең дөреслеккә ышануыңнан ни мәгънә?!»* [6: 72]; *«Гөнаһлар кыласы булгач, Алла бу вәхши дөньяга кешеләрне ник тудыра икән соң?.. Бомбага тотылып, нигезенә кадәр җимерелгән шәһәрдә меңәрләп кеше һәлак булган икән, нәрсә, шулкадәр күп гөнаһлы кешеләр яшәгән микәнни анда?.. Күпме кайгы, күпме кан!.. Күпме күз яше!.. Бу хәлләрдән соң да алга таба Җирдә кешеләр яши алачаклар микәнни?»* [6: 51]. Язучының матур табышы булган мондый сораулар укучы өчен уйлану юлларын сыза.

Ә. Закирҗанов та романның фәлсәфилегенә игътибар итә һәм романны әхлакый-фәлсәфи мәсьәләләр яктылыгында тикшереп, З. Хәкимнең әлеге әсәре «тормышның мәгънәсе эчке гармониягә ирешүдән һәм кешедә рухи башлангычны саклаудан гыйбарәт булуын раслый», ди [1: 4086].

Бөек Ватан сугышын гомумкешелек фәлсәфәсе яссылыгында бәяләү татар әдәбияты өчен яңа түгел, әмма мизгелдәге халәтнең киләчәк буыннар, кешелек, милләт өчен мөһим булырга мөмкинлеген үтә калку итеп бирү яңача ачыла.

Хәйдәрнең «аң агышы» рәвешендә бирелгән эчке монологларында милли үзаң белән бәйле фикерләр бар: *«Үз халкына ярдәме тидеме соң аның? Олыгайган саен күңел үз милләтенә ныграк тартыла, җан иң якты учак та, бернинди газ казаны да, һичнинди җылыткычлар да бирә алмый торган җылылык сорый. Һәр күзәнәгеңә якын туган телең, шул телдә сөйләшүче кешеләр генә бирә ала торган җылылык кайдадыр бар бит. Кызы татарча сыкы-быкы гына сөйләшә, кияү бөтенләй белми диярлек, ә оныкны һич өйрәтә алмыйлар»* [6: 11].

Фәлсәфи уйлануларда, диалогларда, җанлы вакыйгаларда бирелгән аскы агымдагы фикерләрне тоемлау авыр түгел: сугыш – гади халык өстенә төшә торган фаҗига; сугышларны китереп чыгаруда аерым кешеләрнең мәнфәгать-интереслары роль уйный; татар кешесе халкының мәнфәгатьләрен дә онытмаска тиеш; татарда сәламәт күзәнәкләр бетмәвен туган халкына якынлыгы тәэмин итә һ. б.

Үзәккә куелган көчле кеше концепциясенең татар егете, солдат, көрәшче итеп бирелеше – милләтнең таза күзәнәкләре бар әле, дигән мәгънәне тоярга ярдәм итүче игътибарга лаеклы үзәк момент. Шуның әйләнәсендә әдәбиятыбызда инде традицион яңгыраган фикерләр, мотивлар хасил була. Мәсәлән, постсовет әдәбиятында күп яңгыраган, нахакка хөкем ителгәннәр мотивы (Светаның әтисе, абыйсы мисалында); кешелеклелек, мәрхәмәтлелек (Самат һәм Ортвинның бер-берсенең гомерен саклап калуы, командир Егоровның Саматка ялган отчёт яздыруы, Иван Константинович әсир төшкәч, аңа яхшы мөгамәләдәге немец гаиләсе); кешелексезлек фактлары кабатлану (Светаның ире, Саматның хатыны, хирургка кайбер кешеләрнең мөнәсәбәте һ. б.) шундыйлардан. Җәмгыятьнең аерым шәхес мәнфәгатьләрен санга сукмавы алдагы диалогта дәлилләнә: *«Самат үз киресен сөрде: – Иптәш Сталинның әйткәнен оныттыңмыни – без хаклы, шуңа күрә без җиңәчәкбез! – Без, без, без... – диде Тимофей, кызып. – Шул без дип, аерым кеше турында оныталар да инде ул»* [6: 72].

Әсәр Ә. Еникинең психологизм тирән бирелгән «Бала», «Кем җырлады», «Бер генә сәгатькә» кебек хикәяләре, фәлсәфи агым өстенлек иткән Ә. Баян әсәрләре белән беркадәр аваздаш. Ю. Семёновның «Язның унҗиде мизгеле» (1968) романының исеме белән дә интертекстуаль бәйләнеш тоемлана. «Бер сәгатьтә ничә мизгел бар?..» романында язучының элегрәк язылган «Телсез күке» театраль романындагы мотивлар да яңача аңлатылыш тапкан.

Күп кенә геройларның җәмгыять кануннарына сукырларча ышанмавы һәрдаим күренеп ала. Әсәрдә төрле фикер-карашлар бәхәсе рәвешендә бирелгән каршылыклы дискурслар калкып чыга. Геройларның совет чынбарлыгы тарафыннан сеңдерелгән фәлсәфәне, тарихи күзаллауларны атлап чыкканлыгы, вакыйгаларның 1944 елда Украинаны фашистлардан азат итү турында баруы белән бәйле, әсәрдә бүгенге вазгыять актуальлыгында яңа эчтәлеккә юл салына. Милләтләр язмышы турында уйланырга мәҗбүр итүче аскы агымдагы фикерләрне, мәгънәви тәңгәллекләрне аерып чыгарырга мөмкин. Моңа ишарә түбәндәге өзектә: *«...Синең акылың, гомерең кемгә, нәрсәгә хезмәт итүен анык аңлау мәслихәт. Без, сугышта батырлыклар күрсәтеп, тыныч тормышта ат шикелле җигелеп эшләп, аннары һәр кылган гамәлләребез үзебезгә түгел, ә гомуми бер казанга, дөнья яшәешенең казанына салынып, кайнап торса, – безгә моның фәтвасы бармы соң?.. Татар шигырен немецчага тәрҗемә иткәннәренә сөенергәме, көенергәме?.. Туктале, әти Казанга кайткач, шигырен тәкъдим иткән очракта, берәр татар композиторы җыр язган*

булыр иде микән?.. Аерым алган кешенең гомере дә, кылган гамәлләре дә бу дөньяда үзеңнеке генә, халкыңныкы гына, авылыңныкы яки шәһәреңнеке генә, хәтта үз илеңнеке генә була алмыйдыр инде, күрәсең. Татар кешесенең шигыренә җыр язганнар... Аны Европада яратып тыңлыйлар. Ә татарлар турында европалыларның күбесе белми дә, ишетми дә» [7: 17].

«Аерым кешеләрнең сугыш вакытында мәрхәмәтле булып калулары – сәламәт күзәнәкләрнең исән булуына, аларның кешелек дөньясындагы яман күзәнәкләргә каршы көрәшүенә тиң!» [7: 16], – ди язучы.

Фикерләрне куәтләүдәге поэтик чараларга килсәк, әсәрдә сәнгатьчә алымнар сирәк, әмма уңышлы кулланыла. Әйтик, чагыштырулар: *«Җыр <...> кайбер мизгелләрне, дисбе төймәләрен тезгәндәй, бер җепкә җыйнады»* [7: 63]; *«Дәүләт өчен син бары тик организмдагы бер күзәнәк кенә»* [6: 72]; *«Һәрберебез киләчәк буыннарга ашлама гына»* [6: 50].

Светаның сүзләре Самат белән булган вакыйгаларга ассоциатив параллель күренеш буларак аңлашыла: *«Беркөнне тәрәзә төбендәге гөлемнең тамырлары көчле булсын өчен, өске ботак-яфракларын кыркыдым... Ботакларын кискәч, гөл нигә тамырларын тирәнгәрәк суза икән?.. Якты дөньяга өметен җуеп, аска таба үсә башлый микән әллә ул?..»* [6: 62]. Бу чагыштыруда милләтләр язмышы белән бәйле башка мәгънәләргә дә урын бар.

Әсәрнең лирик-эмоциональ аһәңен билгели торган бизәкләр – шигырь, җыр юллары, буыннар бәйләнешен күрсәтүче сәгать символы, төрле ассоциацияләр уятучы гөл детале, төш алымы (төш Саматның дәвамы булачагын сиздерә: билгесез зат аның улы буларак кабул ителә) – һәммәсе З. Хәкимнең алдагы иҗатындагыча урынлы кулланылган.

Шул ук вакытта, әсәрнең кайбер җитешсезлекләрен дә күрсәтәсе килә: романның ахыры ашыгып эшләнгән дигән тәэсир кала. Соңгы бүлекләр сөйләп чыгуга корылганлыктан, геройлар берьяклы гына ачылып, җанлы вакыйгалар җитми. Геройларның сугыштан соң исән калуы турындагы өлешне алдагы бүлекләргә үк түгел, бәлки, интрига югалмасын өчен, соңрак кую отышлы булыр иде. Җыр дискын тапшыру да ахырдарак кирәк сыман. Хәйдәр клиникада Винфриднең этисе Ортвинның исәнме-түгелме икәнен алданрак сорамый, әңгәмәдәшенең якын кешесе турында хәл белешәсе урында, фәлсәфәгә бирелеп утыра.

Әсәрдә пародоксаль фикерләр бар. *«Бәхетле мизгелләр гомердән кадерлерәк»; «Явызлыкка каршы көрәш игълан итәр өчен, үзеңә дә явыз булу кирәк шул... Җиңәр өчен исә явызлыктан да явызрак булу зарур. Димәк, явызлыкны һич кенә дә җиңү мөмкин түгел»* [6: 42]; *«Сугышларда җиңүгә караганда үз-үзеңне җиңү авыррак»; «Гади кешенең күргәннәрен, кичергәннәрен ул кеше фәкать үзе генә белә. Тарих өчен гади кеше язмышы берни түгел һәм тарихта уелып калыр өчен*

син я изге кеше, я канечкеч тиран булырга тиеш. Кеше генә булсаң, кемгә кызык син?.. Кайсы шәхеснең чынында нинди булганын дистә еллар узгач кем белсен...» [6: 41] кебекләре укучыда каршылыклы фикерләр уятмый калмый. Язучы махсус автор маскасы куллана дигән фикер кала.

Фәлсәфи һәм сатирик иҗаты белән узган гасыр ахырында татар әдәбиятын яңа баскычка күтәргән, һәрчак актуаль темаларга мөрәҗәгать иткән язучының әлеге романы бирелеп укыла, уйландыра. Төрле милләт кешесендә яман күзәнәкләргә, яман чыганак – явызлыкка каршы көрәшүче, сәламәт күзәнәкләр бетмәвен тәэмин итә торган, кешегә мизгелдәге адымының нәрсәгә хезмәт итүен аңлап яшәргә омтылыш бирә торган әсәр беркемне дә битараф калдырмый.

Әдәбият

1. *Закирзянов А.М.* Нравственно-философские проблемы в романе З. Хакима «Сколько мгновений в одном часе?» // Филологические науки. Вопросы теории и практики Philology. Theory & Practice 2024. Т. 17. Выпуск 11. URL: https://www.researchgate.net/publication/386043284_Moral_and_philosophical_problems_in_the_novel_by_Z_Hakim_How_many_moments_are_there_in_one_hour (мөрәҗәгать итү көне: 19.05.2025).

2. *Заһидуллина Д.Ф.* Әмирхан Еники прозасы: поэтик ачышлар // Фәнни Татарстан. 2024. № 4 (44). 60 – 64 б.

3. *Заһидуллина Д.Ф.* Бөек Ватан сугышы – татар прозасы көзгесендә (татар әдәбиятында сугышны тасвирлауның үзгәреше) // Гасырлар авазы – Эхо веков. – 2020. № 2. Б. 51–60. URL: https://echovek.ru/ru/article/d-f-zahidullina-boek-vatan-sugyshy-tatar-prozasy-kozgesend-tatar-dbiyatynda-sugyshny (мөрәҗәгать итү көне: 19.05.2025).

4. *Заһидуллина Д.Ф* 1960–1980 еллар татар әдәбияты: яңарыш мәйданнары һәм авангард эзләнүләр: монография. Казан: Татар. кит. нәшр., 2015. 383 б.

5. *Миңнуллин Ф.* Затлылык: әдәби тәнкыйть мәкаләләре. Казан: Татар. кит. нәшр., 1989. 144 б.

6. *Хәким З.* Бер сәгатьтә ничә мизгел бар?.. // Казан утлары. 2022. № 7. Б. 9–75.

7. *Хәким З.* Бер сәгатьтә ничә мизгел бар?.. // Казан утлары. 2022. № 8. Б. 8–64.

Макарова Венера Фәйзи кызы,
филология фәннәре докторы, доцент,
ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының әдәбият белеме бүлеге әйдәп баручы фәнни хезмәткәре

Макарова Венера Файзиевна,
доктор филологических наук, доцент,
ведущий научный сотрудник отдела литературоведения Института языка, литературы и искусства имени Г. Ибрагимова АН РТ

makarova_vf@mail.ru